

ภาคผนวก ก

บทความวิจัย

กระบวนการสร้างและการใช้องค์ความรู้ของปราชญ์ท้องถิ่นในจังหวัดแพร่ The Process of Creation and using the body of knowledge of Local Scholars in phrae provinc.

นวัชรโรจน์ อินเต็ม^๑ และ คณะ

บทคัดย่อ

การวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์ ๑. เพื่อศึกษาชีวิตและผลงานปราชญ์ท้องถิ่นในจังหวัดแพร่ ๒. เพื่อศึกษากระบวนการสร้างและการใช้องค์ความรู้ของปราชญ์ท้องถิ่นในจังหวัดแพร่ และ ๓. เพื่อวิเคราะห์ผลงานปราชญ์ท้องถิ่นกับการส่งเสริมวัฒนธรรมจังหวัดแพร่ดำเนินการโดยวิจัยเชิงคุณภาพ โดยการสัมภาษณ์ผลการวิจัยปราชญ์ท้องถิ่น ในจังหวัดแพร่ จำนวน ๒๐ รูป/คน พบว่า

๑. การศึกษาชีวิตและผลงานปราชญ์ท้องถิ่นจังหวัดแพร่ พบว่า

๑.๑ ชีวิตของปราชญ์ท้องถิ่นส่วนใหญ่มีความใกล้ชิดพระพุทธศาสนาเคยผ่านการบรรพชาอุปสมบทมาทุกท่านมีวิถีชีวิตที่เกี่ยวข้องกับสังคมวัฒนธรรมเชี่ยวชาญด้านภาษาล้านนาและวรรณกรรมทางพระพุทธศาสนา

๑.๒ ผลงานปราชญ์ท้องถิ่นส่วนใหญ่มีผลงานด้านวรรณกรรมทางพระพุทธศาสนาแต่งคำม็กรื่อง มหาวิบาก สะท้อนถึงผลกระทบทางพระพุทธศาสนาและคำม็กรี่ สาราการวิจิตร สะท้อนถึงหลักธรรมทางเมตตาและคุณธรรมเป็นเหตุให้อายุยืน

๒. ด้านกระบวนการสร้างและการใช้องค์ความรู้ปราชญ์ท้องถิ่น ในจังหวัดแพร่ พบว่า

๒.๑ การสร้างองค์ความรู้ปราชญ์ท้องถิ่น แต่ละท่านมีความเชี่ยวชาญด้านภาษาล้านนา และพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับล้านนา สร้างองค์ความรู้โดยการเขียนธรรมและการแปลอักษรข่อย การประดิษฐ์ศิลปวัฒนธรรมท้องถิ่น การเสวนากลุ่มของปราชญ์ชาวบ้าน มีถ่ายทอดไปสู่เยาวชนท้องถิ่นทำเป็นหลักสูตรตำราท้องถิ่น

๒.๒ การใช้องค์ความรู้ปราชญ์ท้องถิ่นถ่ายทอดวิถีชีวิตและวัฒนธรรมล้านนาสู่สังคมชุมชน โดยผ่านการอบรมและการฝึกฝน ประชาชนและเยาวชน มีการประพุดิร่วมกันด้านประเพณีวัฒนธรรมท้องถิ่น

๓. ผลการวิเคราะห์ผลงานปราชญ์ที่ส่งเสริมวัฒนธรรมท้องถิ่นจังหวัดแพร่ พบว่า

^๑ ผู้ช่วยศาสตราจารย์นวัชรโรจน์ อินเต็ม, อาจารย์ประจำ, มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตแพร่.

๓.๑ ธรรมเรื่องมหาวิบาก มีอิทธิพลในการทำให้สังคมวัฒนธรรมท้องถิ่นเกิดความสุขประชาชนมีความละเอียดอ่อนบาปทุจริต เกรงกลัวจะได้รับผลของการกระทำความชั่ว สร้างวัฒนธรรมการอยู่ร่วมกันอย่างสันติสุข

๓.๒ ธรรมเรื่อง สาราภาววิจาสุตร เป็นธรรมคัมภีร์ที่มุ่งเน้นเรื่องประเพณีการสืบทอดอันเป็นเหตุให้อายุยืน และยังทำให้เกิดความสามัคคีในชุมชน ในวันประกอบพิธีสืบทอด เกิดการอยู่ร่วมกันอย่างสังคมพี่น้อง สร้างความเข้มแข็งแก่ชุมชน

ABSTRACT

The objectives of this research are 1) to Study life and works of local scholars in Phrae Province , 2) to study the process of creation and using of knowledge of local scholars in Phrae Province 3) to analyse the works of local scholars with the cultural promotion of Phrae province. This research is a qualitative research by interview on local scholars in Phrae Province 20 people.

The result of research are found that

1. The life and works of local scholar in Phrae province found that

1.1 The most of local scholar relation with Buddhism and they used to be ordian. Their life related to cultural society, erpert on canna cangvage and Buddhist Citerature.

1.2 The works of local scholars had Buddhist literatcre and created Mahavibak scripture refered to Buddhist action and sarakavirigasuttra refered to loving-hindnen and long life

2. The process of builting and using knowledge of Phrae scholars found that.

2.1 The creating knowledge of local scholar each of them hed expert in Lanna language and Lanna ceremony, They created knowledge by dharma writing and translated Dharma, The creation local cultcre and home scholar seminar.

2.2 The Usage of local knowledge in order to pass on knowledge, the wayof life and Lanna culture to society through training and practicing youth and population.

3. The analysis result of the of local expert's that enhance Phrae local culture shown that

3.1 The doctrine of Mahawibak Influence the peace of society, local culture and shame of sins.

3.2 The doctrine of Saragavijasoot is a scriptural that aims to educate life prolonging or Seab Cha ta and to make the societg be in unitg.

ความสำคัญ และที่มาของปัญหา

ด้วยสภาพเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรมและสิ่งแวดล้อมในปัจจุบันมีความเปลี่ยนแปลงไปอย่างรวดเร็ว ส่งผลให้การดำเนินชีวิตประจำวันของคนในสังคม ต้องมีการแข่งขันเพื่อความอยู่รอดและให้สามารถปรับตัวเข้ากับเหตุการณ์ต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นได้อย่างทันที่ทันที่ ในท่ามกลางกระแสของการเปลี่ยนแปลง การนำเอาปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงมาปรับใช้ในการดำรงอยู่และปฏิบัติตนของประชาชนในทุกระดับ ตั้งแต่ระดับครอบครัว ระดับชุมชน จนถึงระดับรัฐ ทั้งในการพัฒนาและบริหารประเทศให้ดำเนินไปในทางสายกลาง โดยเฉพาะการพัฒนาเศรษฐกิจ เพื่อให้ก้าวทันต่อโลกยุคโลกาภิวัตน์ ความพอเพียง หมายถึง ความพอประมาณ ความมีเหตุผล รวมถึงความจำเป็นที่จะต้องมีระบบภูมิคุ้มกันในตัวที่ดีพอสมควร ต่อการกระทบใดๆ อันเกิดจากการเปลี่ยนแปลงทั้งภายในภายนอก ทั้งนี้จะต้องอาศัยความรอบรู้ ความรอบคอบ และความระมัดระวังอย่างยิ่งในการนำวิชาการต่างๆ มาใช้ในการวางแผนและการดำเนินการ ทุกขั้นตอน และขณะเดียวกัน จะต้องเสริมสร้างพื้นฐานจิตใจของคนในชาติ โดยเฉพาะเจ้าหน้าที่ของรัฐ นักทฤษฎี และนักธุรกิจในทุกระดับ ให้มีสำนึกในคุณธรรม ความซื่อสัตย์สุจริต และให้มีความรอบรู้ที่เหมาะสม ดำเนินชีวิตด้วยความอดทน ความเพียร มีสติ ปัญญา และความรอบคอบ เพื่อให้สมดุลและพร้อมต่อการรองรับการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วและกว้างขวาง ทั้งด้านวัตถุ สังคม สิ่งแวดล้อม และวัฒนธรรมจากโลกภายนอกได้เป็นอย่างดี เศรษฐกิจพอเพียง ประกอบด้วย ๑. ความพอประมาณ หมายถึง ความพอดีที่ไม่น้อยเกินไปและไม่มากเกินไป โดยไม่เบียดเบียนตนเองและผู้อื่น เช่น การผลิตและการบริโภคที่อยู่ในระดับพอประมาณ ๒. ความมีเหตุผล หมายถึง การตัดสินใจเกี่ยวกับระดับความพอเพียงนั้น จะต้องเป็นไปอย่างมีเหตุผล โดยพิจารณาจากเหตุปัจจัยที่เกี่ยวข้อง ตลอดจนคำนึงถึงผลที่คาดว่าจะเกิดขึ้นจากการกระทำนั้นๆ อย่างรอบคอบ ๓. ภูมิคุ้มกัน หมายถึง การเตรียมตัวให้พร้อมรับผลกระทบและการเปลี่ยนแปลงด้านต่างๆ ที่จะเกิดขึ้น โดยคำนึงถึงความเป็นไปได้ของสถานการณ์ต่างๆ ที่คาดว่าจะเกิดขึ้นในอนาคต

ภูมิปัญญาท้องถิ่นหรือที่เรียกว่า ปราชญ์ชาวบ้าน^๒ ที่เน้นสร้างความสมดุลของทุนชีวิต อันประกอบด้วยมนุษย์ เศรษฐกิจ สังคม สิ่งแวดล้อม โดยมีเป้าหมายคือความผาสุกของตนเอง ชุมชน และสังคม ภูมิปัญญาท้องถิ่นหรือภูมิปัญญาชาวบ้าน หมายถึงทุกสิ่งทุกอย่างที่ชาวบ้านคิดขึ้นได้เอง และนำมาใช้ในการแก้ปัญหา เป็นเทคนิควิธี เป็นองค์ความรู้ของชาวบ้านทั้งทางกว้างและทางลึกที่ชาวบ้านคิดเอง ทำเอง และสามารถแก้ปัญหาเองได้ ซึ่งเป็นความรู้ที่สั่งสมมาแต่บรรพบุรุษ สืบทอดจากคนรุ่นหนึ่งไปสู่คนรุ่นหนึ่ง ระหว่างการสืบทอดมีการปรับเปลี่ยน การประยุกต์ จนอาจเกิดเป็นความรู้ใหม่ตามสภาพการณ์ทางสังคมวัฒนธรรม และสิ่งแวดล้อม ซึ่งภูมิปัญญาประจำท้องถิ่นและท้องถิ่นจะแตกต่างกันออกไป ตามการปรับตัวของแต่ละท้องถิ่นให้เข้ากับสิ่งแวดล้อมธรรมชาติ หรือจากการนำพาอารยธรรมจากต่างถิ่นจนมาหลอมรวมกันเกิดเป็นภูมิปัญญาประจำท้องถิ่น

ปราชญ์ชาวบ้าน หมายถึง บุคคลผู้เป็นเจ้าของภูมิปัญญาชาวบ้าน และนำเอาภูมิปัญญามาใช้ประโยชน์ในการดำรงชีวิตจนประสบผลสำเร็จ และสามารถถ่ายทอดเชื่อมโยงคุณค่าของอดีตกับปัจจุบันได้อย่างเหมาะสม

^๒ บุญส่ง นาแสวง, กลยุทธ์การพัฒนาสังคมของปราชญ์ชาวบ้านจังหวัดขอนแก่น, (มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตขอนแก่น), หน้า ๒

ดังนั้นผู้วิจัยและคณะจึงมีความสนใจที่จะศึกษาชีวิตและผลงานของปราชญ์ท้องถิ่นของจังหวัดแพร่ เพื่อสืบค้นความเป็นมาและผลงานด้านการเขียนและงานการแปลอันจะนำไปสู่องค์ความรู้ ประวัติและผลงานปราชญ์ท้องถิ่นในจังหวัดแพร่ และนำเอาองค์ความรู้ของท่านเผยแพร่ต่อไป

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

การวิจัย ครั้งนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษากระบวนการสร้างและการใช้องค์ความรู้ของปราชญ์ท้องถิ่นจังหวัดแพร่ในประเด็นดังต่อไปนี้

- ๒.๑. เพื่อศึกษาชีวิตและผลงานปราชญ์ท้องถิ่นจังหวัดแพร่
- ๒.๒. เพื่อศึกษากระบวนการสร้างและใช้องค์ความรู้ของปราชญ์ท้องถิ่นจังหวัดแพร่
- ๒.๓. เพื่อวิเคราะห์ผลงานของปราชญ์ท้องถิ่นกับการส่งเสริมวัฒนธรรมจังหวัดแพร่

ขอบเขตของการวิจัย

ในการศึกษาครั้งนี้ คณะผู้วิจัยได้กำหนดขอบเขตการวิจัย ดังนี้
การวิจัย ครั้งนี้เป็นการศึกษากระบวนการสร้างและการใช้องค์ความรู้ของปราชญ์ท้องถิ่นจังหวัดแพร่

ขอบเขตประชากรและกลุ่มตัวอย่าง

ประชากร ปราชญ์ท้องถิ่นในจังหวัดแพร่ ๒๐ รูป/คน
กลุ่มตัวอย่าง ใช้วิธีการสุ่มแบบเจาะจงจากปราชญ์ท้องถิ่นทั้งบรรพชิตและคฤหัสถ์ จำนวน ๒๐ รูป/คน จำนวน ๘ อำเภอ ทั่วจังหวัดแพร่

ขอบเขตด้านเนื้อหา

ศึกษากระบวนการสร้างและการใช้องค์ความรู้ของปราชญ์ท้องถิ่นจังหวัดแพร่ ใน ๓ ด้าน คือ

- ๑.ชีวิตและผลงานปราชญ์ท้องถิ่นจังหวัดแพร่
- ๒.กระบวนการสร้างและใช้องค์ความรู้ของปราชญ์ท้องถิ่นจังหวัดแพร่
- ๓.วิเคราะห์ผลงานของปราชญ์ท้องถิ่นกับการส่งเสริมวัฒนธรรมจังหวัดแพร่

ข้อจำกัดในการวิจัย

มีระยะเวลาในการเก็บข้อมูลปีการศึกษา ๒๕๕๘ ระหว่างเดือนตุลาคม ๒๕๕๗ ถึงเดือนตุลาคม ๒๕๕๘

นิยามศัพท์

๑. **กระบวนการสร้าง** หมายถึง วิธีการที่ได้มาซึ่งองค์ความรู้ด้านภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านภาษาท้องถิ่น ด้านการเมืองท้องถิ่น และวัฒนธรรมท้องถิ่น
๒. **การใช้องค์ความรู้** หมายถึง การนำเอาความรู้ด้านภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านภาษาท้องถิ่น ด้านการเมืองท้องถิ่น และวัฒนธรรมท้องถิ่น ไปถ่ายทอดให้เกิดประโยชน์แก่ท้องถิ่น
๓. **ปราชญ์ท้องถิ่น** หมายถึง พระสงฆ์หรือฆราวาสที่มีความเชี่ยวชาญด้านภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านภาษาท้องถิ่น ด้านการเมืองท้องถิ่น และวัฒนธรรมท้องถิ่น
๔. **ชีวิตและผลงาน** หมายถึง สภาพปัจจุบันและผลงานด้านวรรณกรรมที่โดดเด่น
๕. **ท้องถิ่น** หมายถึง พื้นที่ท้องถิ่นภายในจังหวัดแพร่

วิจารณ์

การวิจัยเรื่อง กระบวนการสร้างและการใช้องค์ความรู้ของปราชญ์ท้องถิ่นจังหวัดแพร่ มีวัตถุประสงค์ เพื่อศึกษาชีวิตและผลงานปราชญ์ท้องถิ่นจังหวัดแพร่ ศึกษากระบวนการสร้างและการใช้องค์ความรู้ของปราชญ์ท้องถิ่นจังหวัดแพร่และเพื่อวิเคราะห์ผลงานปราชญ์ท้องถิ่นกับการส่งเสริมวัฒนธรรมจังหวัดแพร่ ดำเนินการโดยวิจัยเชิงคุณภาพกับกลุ่มตัวอย่างที่เป็นปราชญ์ท้องถิ่นในจังหวัดแพร่จำนวน ๒๐ ท่าน เครื่องมือที่ใช้ในการรวบรวมข้อมูลเป็นแบบสัมภาษณ์ที่ผู้วิจัยสร้างขึ้นเอง โดยคำชี้แนะของผู้เชี่ยวชาญ วิเคราะห์ข้อมูลจากการสัมภาษณ์ ผลการวิจัยสามารถสรุป อภิปรายผล และมีข้อเสนอแนะดังนี้

ข้อมูลทั่วไปของผู้ให้สัมภาษณ์ ข้อมูลทั่วไปของผู้ให้สัมภาษณ์ เป็นบรรพชิต คิดเป็นร้อยละ คิดเป็นร้อยละ ๒๕.๐๐ เป็นปราชญ์ท้องถิ่น คิดเป็นร้อยละ ๒๐.๐๐ นักการเมือง ๕.๐๐ นักวิชาการ ๕.๐๐ วัฒนธรรม ๕.๐๐ ข้อมูลระดับอายุ พบว่า อายุ ๔๐-๔๕ คิดเป็นร้อยละ ๓.๕๐ อายุ ๔๖-๖๐ คิดเป็นร้อยละ ๔๐.๐๐ อายุ ๖๑-๘๐ คิดเป็นร้อยละ ๖.๕๐ ข้อมูลระดับการศึกษา พบว่า ระดับประถมศึกษา คิดเป็นร้อยละ ๒.๕๐ ระดับมัธยมศึกษาตอนต้น คิดเป็นร้อยละ ๔.๕๐ ระดับมัธยมศึกษาตอนปลาย คิดเป็นร้อยละ ๒.๕๐ ระดับอนุปริญญา คิดเป็นร้อยละ ๒.๕๐ ระดับปริญญาตรี คิดเป็นร้อยละ ๑๑.๕ และสูงกว่าระดับปริญญาตรีขึ้นไป คิดเป็นร้อยละ ๒๕.๐๐ ข้อมูลด้านอาชีพ พบว่า รับราชการ คิดเป็นร้อยละ ๒๐.๐๐ ค้าขาย คิดเป็นร้อยละ ๑๐.๐๐ รับจ้าง คิดเป็นร้อยละ ๑๐.๐๐ กสิกรรม คิดเป็นร้อยละ ๗.๕๐ ข้อมูลด้านบทบาทหรือสถานภาพในชุมชน เป็นพระสงฆ์ ๕๐.๐๐ ปราชญ์ท้องถิ่น คิดเป็นร้อยละ ๑๒.๕๐ นักวิชาการคิดเป็นร้อยละ ๑๒.๕๐ นักการเมือง คิดเป็นร้อยละ ๕.๐๐ มัคทายก คิดเป็นร้อยละ ๑๐.๐๐ และกรรมการวัด คิดเป็นร้อยละ ๑๐.๐๐

สรุปผลข้อมูลการสัมภาษณ์^๓ พระสงฆ์ ปราชญ์ท้องถิ่น นักวิชาการและนักการเมือง กรรมการวัด มัคคทายก จำนวน ๒๐ รูป/คนที่เกี่ยวกับกระบวนการสร้างและการใช้องค์ความรู้ของปราชญ์ท้องถิ่นจังหวัดแพร่ ผู้ตอบแบบสัมภาษณ์ได้ให้ข้อมูล สรุปได้ดังนี้

^๓สัมภาษณ์เชิงลึก, พระสงฆ์ ปราชญ์ท้องถิ่น นักวิชาการ นักประวัติศาสตร์, ระหว่าง วันที่ ๑๑-๒๒ กุมภาพันธ์ ๒๕๕๘ ช่วงเวลาตั้งแต่ ๐๙.๐๐-๑๕.๐๐ น.

ข้อมูลเกี่ยวกับชีวิตและผลงานด้านปราชญ์ท้องถิ่น

จากการสัมภาษณ์ชีวิตและผลงานปราชญ์ท้องถิ่น ส่วนใหญ่เป็นผู้ที่มีความใกล้ชิดกับพระพุทธรูปศาสนาเคยผ่านการบรรพชาอุปสมบททั้งสิ้นตลอดถึงมีความเกี่ยวข้องกับชุมชนสังคมวัฒนธรรม เชี่ยวชาญด้านภาษาล้านนาและวัฒนธรรมท้องถิ่นตลอดถึงเชี่ยวชาญด้านวรรณกรรมและวิถีชีวิตชุมชนท้องถิ่น โดยเฉพาะ พ่อนิคม ถาโถม แต่งวรรณกรรมธรรมล้านนาเรื่อง มหาวิบาก

มีเนื้อหาที่สะท้อนถึงผลกระทบทางพระพุทธศาสนาที่บุคคลจะต้องได้รับแตกต่างกันไป และพื่อน้อย หม้อดี แต่งวรรณกรรมธรรมล้านนา เรื่อง สารากาโรวิจาสูตร มีเนื้อหาที่สะท้อนถึงการเจริญเมตตาเป็นเหตุให้อายุยืนยาวนานนิมิตสาธยายในงานสืบชะตาต่ออายุผู้ป่วย หรืองานอายุวัฒนมงคล

ข้อมูลเกี่ยวกับบุคคลหรือหน่วยงานที่มีส่วนผลักดันให้ปราชญ์ท้องถิ่นเป็นที่รู้จักอย่างแพร่หลาย

จากการสัมภาษณ์ พระราชเชมมาร เจ้าคณะจังหวัดแพร่ และพระโกสีย์เจติยารักษ์ตลอดถึงนายน้อย หม้อดี วัฒนธรรมนายเหล่ง ทิดพัน ปราชญ์ท้องถิ่น ทำให้ทราบว่าทั้งพระสงฆ์และวัฒนธรรมตลอดถึงปราชญ์ท้องถิ่นต่างให้การสนับสนุนปราชญ์ท้องถิ่น ให้เป็นที่รู้จักในสังคมอย่างแพร่หลาย เช่น การยกย่องในด้านภูมิปัญญา การให้เกียรติบัตร และโล่เชิดชูผลงานของปราชญ์ท้องถิ่น แต่ละสาขาอาชีพตลอดถึงจัดสรรงบประมาณในการสนับสนุน เป็นต้น

ข้อมูลของปราชญ์ท้องถิ่นด้านความรู้ด้านภาษาล้านนา

จากการสัมภาษณ์ ปราชญ์ท้องถิ่นด้านภาษาล้านนา ทั้งบรรพชิตและคฤหัสถ์ประกอบด้วยพระครูวิฑิตพิพัฒนาภรณ์ พระครูวิจิตรนวกาโรศล พระครูไพโรจน์พัฒนโกศล นายวูเม่น ลมทาวงค์ นายเหล่ง ทิดพัน นายสุภาพ เกตุวีรพันธ์ ทำให้ทราบว่าแต่ละท่านมีความเชี่ยวชาญด้านภาษาล้านนา โดยการถ่ายทอดมาจากอดีตเจ้าอาวาสบูรพาจารย์ และศึกษาจากธรรมล้านนา และสมุดข่อย เป็นต้น

ข้อมูลของปราชญ์ท้องถิ่นด้านความรู้ด้านวรรณกรรม

จากการสัมภาษณ์ ปราชญ์ท้องถิ่นด้านความรู้ เกี่ยวกับวรรณกรรม พระครูวิฑิตพิพัฒนาภรณ์ ได้เขียนธรรมล้านนาเรื่อง พระเจ้าเลียบโลกพรรณนาเกี่ยวกับการเสด็จโปรดเวไนยสัตว์ของพระพุทธเจ้า พระครูวิจิตรนวกาโรศล ได้เขียนธรรมล้านนา เรื่องพุทธสังคโลก พระครูไพโรจน์พัฒนโกศล ได้เขียนธรรมล้านนาเรื่องเต้าน้อยองค์คำ และ เรื่องแมงสีหูห้าตา ซึ่งวรรณกรรมแต่ละเรื่องมีสาระเกี่ยวข้องกับหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา และวิถีชีวิตล้านนา

ข้อมูลคุณค่าของปราชญ์ท้องถิ่นด้านความรู้ด้านวัฒนธรรม

จากการสัมภาษณ์ ปราชญ์ท้องถิ่นด้านความรู้ เกี่ยวกับความรู้ด้านวัฒนธรรม โดยพระครูสิริวรรณรัชต์ พระอธิการดิเรก ธีรจิตโต พระครูปัญญาสารนิวิฐ นายปรีชา เตสุภาศ นายนิคม ถาโถม นายเสรี ชัยลอม ทำให้ทราบว่าปราชญ์ท้องถิ่นมีบทบาทในการส่งเสริมวัฒนธรรมท้องถิ่น ให้อยู่ยืน โดยเฉพาะการประกอบพิธีกรรมทางล้านนา และการสืบวิถีชีวิตแบบ ล้านนา พระคุณเจ้าได้นำเอาหลักการดำเนินชีวิตวัฒนธรรมประเพณีล้านนา ถ่ายทอดสู่ประชาชนผ่านการเทศนาและเข้าไปสอนใน

โรงเรียนต่าง ๆ ตลอดถึงการจัดอบรมการทำบายสีสู่ขวัญ การจัดทำเครื่องสืบชะตา การส่งเคราะห์แก่ประชาชนและนักเรียน ตามวัดและโรงเรียน ให้ความรู้เรื่องวัฒนธรรมท้องถิ่นผ่านรายการวิทยุท้องถิ่น เป็นต้น

ข้อมูลการได้มาซึ่งองค์ความรู้ของปราชญ์ท้องถิ่น

จากการสัมภาษณ์ ปราชญ์ท้องถิ่นถึงการได้มาซึ่งองค์ความรู้ โดยพระครูวิทิตพิพัฒนาภรณ์ พระครูนิสิฐธรรมาวุธ พระครูวิจิตรนวกการโกศล พระครูไพโรจน์พัฒนโกศล พระมหากิตติศักดิ์ กิตติวฑฒโน พระครูสิริวรรณรัชต์ พระอธิการดิเรก ธีรจิตโต นายวูเม่น ลมทาวงค์ นายเหล่ง ทิดพิน สรุ๊ปได้ว่าการได้มาซึ่งองค์ความรู้ของปราชญ์ท้องถิ่นนั้นส่วนใหญ่ได้รับการถ่ายทอดมาจากอดีตเจ้าอาวาสบูรพาจารย์ และศึกษาจากกรรมล้านนา และสมุดข่อย รวมทั้งการเข้าไปมอตัวเป็นศิษย์ศึกษาในวัด หรือสำนักสงฆ์ครูบาผู้เชี่ยวชาญองค์ความรู้ปราชญ์ท้องถิ่นแต่ละด้าน โดยได้รับการถ่ายทอดทางวาจา หรือกรรมล้านนา สมุดข่อย โดยเฉพาะตำรายาพื้นเมืองซึ่งรักษาโรคบางอย่าง ที่แพทย์แผนปัจจุบันยังรักษาไม่หายช่วยรักษาชีวิตของชุมชนท้องถิ่นเป็นอย่างดี

ข้อมูลการใช้องค์ความรู้ของปราชญ์ท้องถิ่น

จากการสัมภาษณ์ ปราชญ์ท้องถิ่นถึงการใช้องค์ความรู้ โดยพระราชเชมากร,ผศ.ดร. พระโกศยเจติยารักษ์ ดร.พระครูวิทิตพิพัฒนาภรณ์ พระครูนิสิฐธรรมาวุธ พระครูวิจิตรนวกการโกศล พระครูไพโรจน์พัฒนโกศล พระมหากิตติศักดิ์ กิตติวฑฒโน พระครูสิริวรรณรัชต์ พระอธิการดิเรก ธีรจิตโต รต.ภาคิน หนูพูน นายสมาน สร้อยเงิน นายวูเม่น ลมทาวงค์ นายเหล่ง ทิดพิน นายทวี กาทองพุง โดยสรุป ปราชญ์ท้องถิ่นทุกท่านใช้องค์ความรู้ในการเทศนา อบรมตามหน่วยงานองค์กรต่าง ๆ ที่ได้รับนิมนต์ และเชิญไปบรรยาย หรือได้รับงบประมาณในการจัดอบรมเผยแพร่ขององค์การบริหารส่วนท้องถิ่น

ข้อมูลการสร้างองค์ความรู้ของปราชญ์ท้องถิ่น

จากการสัมภาษณ์ ปราชญ์ท้องถิ่นถึงการใช้องค์ความรู้ โดยพระราชเชมากร,ผศ.ดร. พระโกศยเจติยารักษ์ ดร.พระครูวิทิตพิพัฒนาภรณ์ พระครูนิสิฐธรรมาวุธ พระครูวิจิตรนวกการโกศล พระครูไพโรจน์พัฒนโกศล พระมหากิตติศักดิ์ กิตติวฑฒโน พระครูสิริวรรณรัชต์ พระอธิการดิเรก ธีรจิตโต รต.ภาคิน หนูพูน นายสมาน สร้อยเงิน นายวูเม่น ลมทาวงค์ นายเหล่ง ทิดพิน นายทวี กาทองพุง โดยสรุป ปราชญ์ท้องถิ่นทุกท่านสร้างองค์ความรู้โดยการเขียนตำราท้องถิ่น และงานแปลธรรม สมุดข่อยที่เป็นภาษาล้านนาถ่ายทอดออกมาเป็นภาษาไทยสู่ชุมชน และตีแผ่เผยแพร่เป็นเอกสาร แจกจ่ายไปยังหน่วยงานองค์กรที่เกี่ยวข้องและสถานศึกษาท้องถิ่น

ข้อมูลการนำองค์ความรู้ส่งเสริมวัฒนธรรมท้องถิ่น

จากการสัมภาษณ์ ปราชญ์ท้องถิ่นถึงการนำเอาความรู้ส่งเสริมวัฒนธรรมท้องถิ่น โดยพระราชเชมากร ผศ. ดร.พระโกศยเจติยารักษ์ ดร.พระครูวิทิตพิพัฒนาภรณ์ พระครูนิสิฐธรรมาวุธ พระครูวิจิตรนวกการโกศลพระครูไพโรจน์พัฒนโกศล พระมหากิตติศักดิ์ กิตติวฑฒโน พระครูสิริวรรณรัชต์ พระอธิการดิเรก ธีรจิตโต รต.ภาคิน หนูพูน นายสมาน สร้อยเงิน นายวูเม่น ลมทาวงค์ นาย

เพลง ทิดพั้น นายทวี กาทองทุ่ง โดยสรุป ปราชญ์ท้องถิ่นแต่ละท่านอยู่ใกล้ชิดชุมชนท้องถิ่นและมีบทบาทในสังคม แต่ละสาขาอาชีพ มีความคล่องตัวในการนำเอาความรู้สู่การส่งเสริมวัฒนธรรมตามแบบอย่างวิถีชีวิตชุมชนล้านนา เช่นการถ่ายทอดการทำบายสีสู่ขวัญ การทำยาสมุนไพร การสอนฟ้อนเล็บ การสอนตีกลองปุงจา การสอนเย็บใบตองงานลอยกระทง เป็นต้น โดยใช้วัด และสถานศึกษาในหมู่บ้าน และศาลาประชาคมเป็นที่อบรมส่งเสริมความรู้ด้านวัฒนธรรม

อภิปรายผล

กระบวนการสร้างและการใช้องค์ความรู้ของปราชญ์ท้องถิ่นจังหวัดแพร่ ที่คณะผู้วิจัยได้ไปทำการสัมภาษณ์และศึกษาจากเอกสารหลักฐาน จำนวนทั้งสิ้น ๒๐ แห่งทั่วจังหวัดแพร่ ซึ่งข้อมูลที่ได้มาจากการสัมภาษณ์พระสงฆ์ ปราชญ์ท้องถิ่น นักวิชาการและนักประวัติศาสตร์ จำนวน ๒๐ รูป/คน ดังปรากฏในบทที่ ๔ นั้น ผลการวิจัย พบว่า

ข้อมูลเกี่ยวกับชีวิตและผลงานด้านปราชญ์ท้องถิ่น

จากการสัมภาษณ์ชีวิตและผลงานปราชญ์ท้องถิ่น ส่วนใหญ่เป็นผู้ที่มีความใกล้ชิดพระพุทธศาสนาเคยผ่านการบรรพชาอุปสมบททั้งสิ้นตลอดถึงมีความเกี่ยวข้องกับชุมชนสังคมวัฒนธรรม เชี่ยวชาญด้านภาษาล้านนาและวัฒนธรรมท้องถิ่นตลอดถึงเชี่ยวชาญด้านวรรณกรรมและวิถีชีวิตชุมชนท้องถิ่น โดยเฉพาะ ฟอนิคม ถาโถม แต่งวรรณกรรมธรรมล้านนาเรื่อง มหาวิบาก

มีเนื้อหาที่สะท้อนถึงผลกระทบทางพระพุทธศาสนาที่บุคคลจะต้องได้รับแตกต่างกันไป และพ่อน้อย หม้อดี แต่งวรรณกรรมธรรมล้านนา เรื่อง สารากาโรวิจาสูตร มีเนื้อหาที่สะท้อนถึงการเจริญเมตตาเป็นเหตุให้อายุยืนยาวนิยมสาธยายในงานสืบชะตาต่ออายุผู้ป่วย หรืองานอายุวัฒนมงคล

ข้อมูลเกี่ยวกับบุคคลหรือหน่วยงานที่มีส่วนผลักดันให้ปราชญ์ท้องถิ่นเป็นที่รู้จักอย่างแพร่หลาย

จากการสัมภาษณ์ พระราชเขมากร เจ้าคณะจังหวัดแพร่ และพระโกสีย์เจติยารักษ์ตลอดถึงนายน้อย หม้อดี วัฒนธรรมนายเพลง ทิดพั้น ปราชญ์ท้องถิ่น ทำให้ทราบว่าทั้งพระสงฆ์และวัฒนธรรมตลอดถึงปราชญ์ท้องถิ่นต่างให้การสนับสนุนปราชญ์ท้องถิ่น ให้เป็นที่รู้จักในสังคมอย่างแพร่หลาย เช่นการยกย่องในด้านภูมิปัญญา การให้เกียรติบัตร และโล่เชิดชูผลงานของปราชญ์ท้องถิ่น แต่ละสาขาอาชีพตลอดถึงจัดสรรงบประมาณในการสนับสนุน เป็นต้น

ข้อมูลของปราชญ์ท้องถิ่นด้านความรู้ด้านภาษาล้านนา

จากการสัมภาษณ์ ปราชญ์ท้องถิ่นด้านภาษาล้านนา ทั้งบรรพชิตและคฤหัสถ์ประกอบด้วยพระครูวิฑิตพิพัฒน์ภรณ์ พระครูวิจิตรนวกการโกศล พระครูไพโรจน์พัฒนโกศล นายวุฒิน ลมทาวงค์

นายเหล่ง ทิดพั้น นายสุภาพ เกตุวีรพันธ์ ทำให้ทราบว่าแต่ละท่านมีความเชี่ยวชาญด้านภาษาล้านนา โดยการถ่ายทอดมาจากอดีตเจ้าอาวาสบูรพาจารย์ และศึกษาจากธรรมล้านนา และสมุดข่อย เป็นต้น

ข้อมูลของปราชญ์ท้องถิ่นด้านความรู้ ด้านวรรณกรรม

จากการสัมภาษณ์ ปราชญ์ท้องถิ่นด้านความรู้ เกี่ยวกับวรรณกรรม พระครูวิทิตพิพัฒนาภรณ์ ได้เขียนธรรมล้านนาเรื่อง พระเจ้าเลียบโลกพรรณนาเกี่ยวกับการเสด็จโปรดเวไนยสัตว์ ของพระพุทธเจ้า พระครูวิจิตรนวกการโกศล ได้เขียนธรรมล้านนา เรื่องพุทธสังคโลก พระครูไพโรจน์พัฒนโกศล ได้เขียนธรรมล้านนาเรื่องเต้าน้อยองค์คำ และ เรื่องแมงสีหูห้าตา ซึ่งวรรณกรรมแต่ละเรื่องมีสาระเกี่ยวข้องกับหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา และวิถีชีวิตล้านนา

ข้อมูลคุณค่าของปราชญ์ท้องถิ่นด้านความรู้ด้านวัฒนธรรม

จากการสัมภาษณ์ ปราชญ์ท้องถิ่นด้านความรู้ เกี่ยวกับความรู้ด้านวัฒนธรรม โดยพระครูสิริวรรณรัชต์ พระอธิการดิเรก ธิรจิตโต พระครูปัญญาสารนิวิฐ นายปรีชา เตสุภาค นายนิคม ฉาโถม นายเสรี ชัยลอม ทำให้ทราบว่าปราชญ์ท้องถิ่นมีบทบาทในการส่งเสริมวัฒนธรรมท้องถิ่น ให้อยู่ยืน โดยเฉพาะการประกอบพิธีกรรมทางล้านนา และการสืบวิถีชีวิตแบบ ล้านนา พระคุณเจ้าได้นำเอาหลักการดำเนินชีวิตวัฒนธรรมประเพณีล้านนา ถ่ายทอดสู่ประชาชนผ่านการเทศนาและเข้าไปสอนในโรงเรียนต่าง ๆ ตลอดถึงการจัดอบรมการทำบายสีสู่ขวัญ การจัดทำเครื่องสืบชะตา การส่งเคราะห์แก่ประชาชนและนักเรียน ตามวัดและโรงเรียน ให้ความรู้เรื่องวัฒนธรรมท้องถิ่นผ่านรายการวิทยุท้องถิ่น เป็นต้น

ข้อมูลการได้มาซึ่งองค์ความรู้ของปราชญ์ท้องถิ่น

จากการสัมภาษณ์ ปราชญ์ท้องถิ่นถึงการได้มาซึ่งองค์ความรู้ โดยพระครูวิทิตพิพัฒนาภรณ์ พระครูนิสิฐธรรมาวุธ พระครูวิจิตรนวกการโกศล พระครูไพโรจน์พัฒนโกศล พระมหาภิตติศักดิ์ กิตติวฑฒโน พระครูสิริวรรณรัชต์ พระอธิการดิเรก ธิรจิตโต นายวูเม่น ลมทาวงค์ นายเหล่ง ทิดพั้น สรุปได้ว่าการได้มาซึ่งองค์ความรู้ของปราชญ์ท้องถิ่นนั้นส่วนใหญ่ได้รับการถ่ายทอดมาจากอดีตเจ้าอาวาสบูรพาจารย์ และศึกษาจากธรรมล้านนา และสมุดข่อย รวมทั้งการเข้าไปมอบตัวเป็นศิษย์ศึกษาในวัด หรือสำนักสงฆ์ครูบาผู้เชี่ยวชาญองค์ความรู้ปราชญ์ท้องถิ่นแต่ละด้าน โดยได้รับการถ่ายทอดทางวาจา หรือธรรมล้านนา สมุดข่อย โดยเฉพาะตำรายาพื้นเมืองซึ่งรักษาโรคบางอย่าง ที่แพทย์แผนปัจจุบันยังรักษาไม่หายช่วยรักษาชีวิตของชุมชนท้องถิ่นเป็นอย่างดี

ข้อมูลการใช้องค์ความรู้ของปราชญ์ท้องถิ่น

จากการสัมภาษณ์ ปราชญ์ท้องถิ่นถึงการใช้อ้องค์ความรู้ โดยพระราชเชมมากร,ผศ.ดร. พระโกศยเจติยารักษ์ ดร.พระครูวิทิตพิพัฒนาภรณ์ พระครูนิสิฐธรรมาวุธ พระครูวิจิตรนวกการโกศล พระครูไพโรจน์พัฒนโกศล พระมหาภิตติศักดิ์ กิตติวฑฒโน พระครูสิริวรรณรัชต์ พระอธิการดิเรก ธิรจิตโต รต.ภาคิน หนูพูน นายสมาน สร้อยเงิน นายวูเม่น ลมทาวงค์ นายเหล่ง ทิดพั้น นายทวี

กาทองฟุ้ง โดยสรุป ปราชญ์ท้องถิ่นทุกท่านในข้อนี้ความรู้ในการเทศนา อบรมตามหน่วยงานองค์กรต่าง ๆ ที่ได้รับนิมนต์ และเชิญไปบรรยาย หรือได้รับงบประมาณในการจัดอบรมเผยแพร่ขององค์การบริหารส่วนท้องถิ่น

ข้อมูลการสร้างองค์ความรู้ของปราชญ์ท้องถิ่น

จากการสัมภาษณ์ ปราชญ์ท้องถิ่นถึงการใช้องค์ความรู้ โดยพระราชเชมากร, ผศ. ดร. พระโกศยเจติยารักษ์ ดร. พระครูวิทิตพัฒนารณ พระครูนิสิฐธรรมมาวุธ พระครูวิจิตรนวกการโกศล พระครูไพโรจน์พัฒนโกศล พระมหากิตติศักดิ์ กิตติวฑฒโน พระครูสิริวรรณรัชต์ พระอธิการดิเรก ธิรจิตโต รต.ภาคิน หนูพูน นายสมาน สร้อยเงิน นายวุฒเม่น ลมทาวงค์ นายเหล่ง ทิดพั้น นายทวี กาทองฟุ้ง

โดยสรุป ปราชญ์ท้องถิ่นทุกท่านสร้างองค์ความรู้โดยการเขียนตำราท้องถิ่น และงานแปลธรรม สมุดข่อยที่เป็นภาษาล้านนาถ่ายทอดออกมาเป็นภาษาไทยสู่ชุมชน และตีแผ่เผยแพร่เป็นเอกสาร แจกจ่ายไปยังหน่วยงานองค์กรที่เกี่ยวข้องและสถานศึกษาท้องถิ่น

ข้อมูลการนำองค์ความรู้ส่งเสริมวัฒนธรรมท้องถิ่น

จากการสัมภาษณ์ ปราชญ์ท้องถิ่นถึงการนำเอาความรู้ส่งเสริมวัฒนธรรมท้องถิ่น โดยพระราชเชมากร ผศ. ดร. พระโกศยเจติยารักษ์ ดร. พระครูวิทิตพัฒนารณ พระครูนิสิฐธรรมมาวุธ พระครูวิจิตรนวกการโกศล พระครูไพโรจน์พัฒนโกศล พระมหากิตติศักดิ์ กิตติวฑฒโน พระครูสิริวรรณรัชต์ พระอธิการดิเรก ธิรจิตโต รต.ภาคิน หนูพูน นายสมาน สร้อยเงิน นายวุฒเม่น ลมทาวงค์ นายเหล่ง ทิดพั้น นายทวี กาทองฟุ้ง โดยสรุป ปราชญ์ท้องถิ่นแต่ละท่านอยู่ใกล้ชิดชุมชนท้องถิ่นและมีบทบาทในสังคม แต่ละสาขาอาชีพ มีความคล่องตัวในการนำเอาความรู้สู่การส่งเสริมวัฒนธรรมตามแบบอย่างวิถีชีวิตชุมชนล้านนา เช่นการถ่ายทอดการทำบายสีสู่ขวัญ การทำยาสมุนไพร การสอนฟ้อนเล็บ การสอนตีกลองปุงจา การสอนเย็บใบตองงานลอยกระทง เป็นต้น โดยใช้วัด และสถานศึกษาในหมู่บ้าน และศาลาประชาคมเป็นที่อบรมส่งเสริมความรู้ด้านวัฒนธรรม

ข้อเสนอแนะ

ข้อเสนอแนะในการปฏิบัติ

๑. ควรมีวิจัยเกี่ยวกับการปรัวรรตวรรณกรรมท้องถิ่นจังหวัดแพร่ ร่วมกับการวิจัยเรื่องกระบวนการสร้างและใช้องค์ความรู้ของปราชญ์ท้องถิ่นจังหวัดแพร่ เพื่อเสริมสร้างข้อมูลและหลักฐานให้เป็นไปอย่างสอดคล้องสัมพันธ์กัน

๒. ควรมีการประชาสัมพันธ์และเผยแพร่ งานวิจัยในลักษณะนี้ให้มาก ๆ เพราะจะได้ร่วมกันสร้างองค์ความรู้ปราชญ์ท้องถิ่นให้เด็ก เยาวชนและคนทั่วไปได้เล็งเห็นคุณค่าและมีส่วนร่วมในการสืบทอดความรู้จากปราชญ์ท้องถิ่นไปสู่อนุชนรุ่นต่อไป

ข้อเสนอแนะในการวิจัย

๑. ในการวิจัยครั้งต่อไป ควรมีการศึกษาคุณค่าปราชญ์ท้องถิ่นให้ครบทุกสาขาอาชีพ ในจังหวัดแพร่เพื่อเสริมสร้างความเข้มแข็งแก่ชุมชนและสังคม
๒. ในการวิจัยครั้งต่อไป ควรมีการสัมมนาเพื่อแลกเปลี่ยนเรียนรู้ในลักษณะเวทีกลาง เพื่อให้มีการเชื่อมโยงข้อมูลที่มีพันธุสอดคล้องกันทุกฝ่าย และเผยแพร่ให้ทราบทั่วไปเพื่อให้ปราชญ์ท้องถิ่นเป็นที่รู้จักกันอย่างแพร่หลาย และเป็นการเผยแพร่องค์ความรู้ของปราชญ์ท้องถิ่นเข้าสู่สังคม ด้านวิชาการต่อไป

เอกสารอ้างอิง

- กำธร สติรกุล,ศ. **ลายสือไทย ๗๐๐ ปี.** (กรุงเทพมหานคร : ม.ป.ส.), ๒๕๒๖.
- ชัญญะ วงษ์วิภาค. **การจัดการทรัพยากรทางวัฒนธรรมเพื่อการท่องเที่ยวอย่างยั่งยืน.** (กรุงเทพมหานคร : คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร), ๒๕๔๗
- พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.** (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย), ๒๕๓๙.
- พระเมธีธรรมาลังการ และคณะ. **สมโภชพระอารามหลวงครบ ๕๐ ปี กิ่งศตวรรษ. แพร่ :** ห.จ.ก.เมืองแพร่การพิมพ์, ๒๕๔๘.
- พระมหาสุทิตย์ อาภากร (อบอุ้น). **รูปแบบการพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวประเภทวัดใน กรุงเทพมหานคร,ใน พระพุทธศาสนากับการฟื้นตัวจากวิกฤติการณ์ของโลก, ๒๕๕๓.**
- สายัญ ไพชาญจิตร. **การจัดการทรัพยากรทางโบราณคดีในงานพัฒนาชุมชน. พิมพ์ครั้งที่ ๓** (กรุงเทพมหานคร : โครงการหนังสือโบราณคดีชุมชน), ๒๕๕๐.
- อรรถกถาภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.** กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ๒๕๒๕.
- ฉลาดชาย รมิตานนท์. ๒๕๓๖. **“ความหลากหลายทางชีวภาพ: ภูมิปัญญาท้องถิ่นกับการพัฒนา”.** ใน **วิวัฒน์ คติธรรมนิทัศน์ (บรรณาธิการ).** สัทธิชุมชนการกระจายอำนาจจัดการทรัพยากร. กรุงเทพมหานคร: สถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา
- ถวัลย์ มาศจรัส. ๒๕๔๓. **สำรวจ มีสมชัย ครูภูมิปัญญาไทย เพชรแท้ของแผ่นดิน. กรุงเทพมหานคร : บริษัทต้นอ้อ ๑๙๙๙ จำกัด.**
- นันทสาร สีสลับ. ๒๕๔๒. **“ภูมิปัญญาไทย”.** สารานุกรมไทยสำหรับเยาวชน เล่ม ๒๓.(พิมพ์ครั้งที่ ๒). (๒๕๔๒):๑๑-๒๙.
- ประกอบ ใจมั่น. ๒๕๓๙. **การศึกษาสภาพและความต้องการเกี่ยวกับการใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นในการเรียนการสอนในโรงเรียนโครงการขยายโอกาสทางการศึกษาขั้นพื้นฐาน สังกัดสำนักงานการประถมศึกษาจังหวัด ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ตอนล่าง. กรุงเทพมหานคร : วิทยานิพนธ์ปริญญาโท, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.**

- ประเวศ วะสี. ๒๕๓๖. “การศึกษาของชาติกับภูมิปัญญาท้องถิ่น”. น.๑๗-๑๙. ในเสรี พงศ์พิศ. (บรรณาธิการ). ๒๕๓๖. ภูมิปัญญาชาวบ้านกับการพัฒนาชนบท. กรุงเทพมหานคร: อมรินทร์พริ้นติ้งกรุ๊ป.
- มาลินี สวยคำข้าว. ๒๕๓๘. การใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นในการเรียนการสอนสังคมศึกษาในโรงเรียนมัธยมศึกษา สังกัดกรมสามัญศึกษา เขตการศึกษา ๕. กรุงเทพมหานคร : วิทยานิพนธ์ปริญญาโท, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ยุพา ทรัพย์อุไรรัตน์. ๒๕๓๗. การใช้ภูมิปัญญาชาวบ้านในการศึกษานอกระบบโรงเรียนภาคตะวันออกเฉียงเหนือ. กรุงเทพมหานคร : วิทยานิพนธ์ปริญญาโท, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- รัตนะ บัวสนธิ์. ๒๕๓๕. การศึกษาหลักสูตรและการจัดการเรียนการสอนเพื่อการถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่น: กรณีศึกษาชุมชนแห่งหนึ่งในเขตภาคกลางตอนล่าง. กรุงเทพมหานคร : วิทยานิพนธ์ปริญญาโท, มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒประสานมิตร.
- ราชกิจจานุเบกษา. ๒๕๔๒. ๑๑๖ ตอนที่ ๗ ก, น. ๓๗.
- รุ่ง แก้วแดง. ๒๕๔๓. ปฏิบัติการศึกษไทย. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์มติชน.
- วันเพ็ญ พวงพันธ์บุตร. ๒๕๔๒. พื้นฐานวัฒนธรรมไทย. ลพบุรี: สถาบันราชเทพสตรี.
- ศิริพงษ์ นวลแก้ว. ๒๕๔๐. การนำภูมิปัญญาชาวบ้านมาใช้ในการพัฒนาหลักสูตรระดับท้องถิ่นของโรงเรียนประถมศึกษา สังกัดสำนักงานการประถมศึกษา จังหวัดแม่ฮ่องสอน กรุงเทพมหานคร : วิทยานิพนธ์ปริญญาโท, มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- สัญญา สัญญาวิวัฒน์. ๒๕๓๔. ภูมิปัญญาไทย. กรุงเทพมหานคร : สถาบันไทยศึกษา.
- สามารถ จันทร์สุรย์. ๒๕๓๔. ภูมิปัญญาชาวบ้านกับการพัฒนาชนบท. กรุงเทพมหานคร : บริษัทอมรินทร์พริ้นติ้งกรุ๊ป.
- สำนักงานคณะกรรมการการประถมศึกษาแห่งชาติ. ๒๕๓๗. แนวทางการพัฒนาหลักสูตรท้องถิ่นโดยภูมิปัญญาชาวบ้านในโรงเรียนสังกัด สปช. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์คุรุสภา.
- สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ. ๒๕๓๔. ภูมิปัญญาชาวบ้านกับการดำเนินงานด้านวัฒนธรรมและการพัฒนาชนบท.กรุงเทพมหานคร : บริษัทอมรินทร์พริ้นติ้งกรุ๊ป.
- เสรี พงศ์พิศ. ๒๕๓๖. ภูมิปัญญาชาวบ้านกับการพัฒนาชนบท. กรุงเทพมหานคร : อมรินทร์พริ้นติ้งกรุ๊ปแอนด์พับลิชซิ่ง.
- อังกูล สมคเนย์. ๒๕๓๕. สภาพและปัญหาการนำภูมิปัญญาชาวบ้านมาใช้พัฒนาหลักสูตรโรงเรียนประถมศึกษา สังกัดสำนักงานการประถมศึกษา จังหวัดอุบลราชธานี.กรุงเทพมหานคร : วิทยานิพนธ์ปริญญาโท, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- เอกวิทย์ ณ ถลาง. ๒๕๔๐. ภูมิปัญญาสี่ภาควิถีชีวิตและกระบวนการเรียนรู้ของชาวบ้านไทย. นนทบุรี : มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช.